

5. У залежнасці ад віду сувязі складання сказа бываюць злучнікавыя і складаназалежныя.

6. Сродкамі выражэння адносін паміж часткамі складаназлучаючага сказа з'яўляюцца злучальныя злучнікі і інтанацыя.

7. Злучальныя словы не з'яўляюцца членамі сказа.

8. Злучнікі з'яўляюцца членамі сказа.

9. Часткі ў складаназлучаным сказе звязваюцца пры дапамозе злучальных слоў.

§ 13-1

§ 0-14

§ 14. Правілы пабудовы складаных сказаў з рознымі відамі сувязі частак, знакі прыпынку

Практ.

0-191-
5-191

191. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку.

Калі творыцца незвычайны цуд прыроды, калі сонца з маленькай няяркай кацёлачкі вырастае ў вялікае кола, а потым выліваецца ў акіян святла, то ў гэтым акіяне пачынаюць перамаўляцца самыя яркія колеры і адценні боскага характва, і звычайныя вочы ад яго тут жа слепнуць і многага, вельмі многага не здольны бачыць. Сапраўдны мастак мае шчасце пазбегнуць гэтай слепаты і ўбачыць нават больш, чым можа ўзнагародзіць яго прырода. Але ўбачыць — гэта адно, трэба перадаць яго і мне, аслепламу. Каб мы абодва не страцілі таго характва! (*Паводле К. Камейшы*).

Назавіце складаны сказ з рознымі відамі сувязі частак. Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў ім.

Дапоўніце сказ.

У складаных сказах з рознымі відамі сувязі знакі прыпынку ставяцца паводле правіл пастаноўкі знакаў прыпынку ў

Знакі прыпынку ў складаных сказах з рознымі відамі сувязі частак (у залежнасці ад відаў сувязі паміж састаўнымі часткамі) ставяцца ў адпаведнасці з правіламі пастаноўкі знакаў прыпынку ў складаназлучаных, складаназалежных і бяззлучнікавых складаных сказах: *Зацяжныя дажджы з лістападамі: уздыхнеш — і ў акне вітражы* (С. Панізнік). []; [] — і []; *Шуміць авёс, звініць ячмень, і вершы ты ахвотна, што каласы цалюткі дзень красуюць бесклапотна* (А. Куляшоў).

у ш т о?
 ↓ ↓
 [], [], i [^x], (што ...).

Калі ў складаным сказе з рознымі відамі сувязі частак побач знаходзяцца злучальны і падпарадкавальны злучнікі, то паміж злучнікамі ставіцца коска пры адсутнасці другой часткі падпарадкавальнага злучніка: *Андрэй быў у гэтым горадзе ўпершыню, але, калі сустрэчныя запыталі пра вуліцу Прыгожую, ён адразу паказаў патрэбны напрамак.*

к а л і?
 ↓ ↓
 [], але, (калі ...), [^x].

Заўвага 1. Пры наяўнасці другой часткі падпарадкавальнага злучніка паміж злучальным і падпарадкавальным злучнікамі коска не ставіцца. Параўн.: *Андрэй быў у гэтым горадзе ўпершыню, але калі сустрэчныя запыталі пра вуліцу Прыгожую, то ён адразу паказаў патрэбны напрамак.*

к а л і?
 ↓ ↓
 [], але (калі ...), [то ...].

Заўвага 2. Коска ў складаным сказе з рознымі відамі сувязі частак не ставіцца перад злучнікамі *і, ды* (у значэнні *'і'*), *або, ці*, што звязваюць дзве галоўныя часткі, да якіх адносіцца агульная даданая частка: *Калі наступае глыбокая восень, над зямлёй нізка сцелецца туман або імжыць дробны дождж* (К. Чорны).

к а л і? у я к і ч а с?
 ↓ ↓ ↓
 (калі ...), [^x] або [^x].

192. Прачытайце ўспаміны пісьменнікаў пра І. Мележа. Назавіце складаныя сказы з рознымі відамі сувязі частак. У тэксце І растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку паміж часткамі складаназалежнага сказа і ў складаных сказах з рознымі відамі сувязі частак. З тэксту II выпішыце выдзеленыя сказы, афармляючы

іх у адпаведнасці з пунктуацыйнымі нормамі. Пракаменціруйце пунктуацыйнае афармленне выпісаных сказаў.

I. Ён [Мележ] якраз многа і ахвотна гаварыў пра ненапісанае, пра тое, што думае пісаць, расказваў і сюжэт, і схему развіцця характараў...

Калі я чытаў няскончаныя раздзелы і рабочыя запісы — «з творчай лабараторыі» — да рамана «Завеі. Снежань», да другой яго часткі, якія засталіся пасля смерці пісьменніка, то прыгадваў: шмат што з таго, што занатавана Мележам на палях — куды павярнуць сюжэт, як раскрыць сітуацыю, якім чынам развіваць характар героя, — я чуў з яго вусных расказаў. І што асабліва здзіўляе: многія задумкі трэцяй кнігі, якая засталася недапісанай, чуў я даўно, можа, дзясятак гадоў назад, калі Іван Паўлавіч працаваў яшчэ над «Подыхам навальніцы» (I. Шамякін).

II. Затое мне знаёмы быў клопат з назвамі твораў. І ўдзень і ўночы; і ў сне і наяве. Беспярэстанку яны варушацца і кіпаць у галаве. То паяўляюцца і знікаюць, то перайначваюцца, кожны раз набываючы іншую акрасу.

У Мележа іх было некалькі^М спіскаў. «Палеская хроніка» яшчэ была толькі задумана, а назвы ўжо прыдумляліся. Адна з першых была «Людзі на балоце» прызнаюся яна мне не вельмі падабалася не хацелася каб эмацыянальна людзей заценьвала балота якое ў маёй біяграфіі^Ф вельмі ж далосся ў знакі. Потым ішлі назвы з характарыстыкаю Палесся: «Туманы над багнаю», «Навальніца над полем». У розным спалучэнні вар’іраваліся словы з такімі сімваламі, як «бераг», «асака», «раска», «завеі». Напрыклад, «За асакою бераг». Безліч розных прымернікаў. Як відаць, назвы рабіліся з запасам на ўвесь цыкл «Хронікі», бо «Подыхам навальніцы» назваўся потым другі том, «Завеі» дасталіся трэцяму^М, праўда, з дадаткам адзнакі часу: «Завеі. Снежань».

Першы том аставаўся без канчатковай назвы да самай апошняй хвіліны. Толькі перад здачай рамана ў набор, пасля пакутлівых ваганняў Мележ напісаў на тытульнай старонцы: «Людзі на балоце». І раптам лёгка ўздыхнуў супакоіўшы сябе філасофскаю пігулкаю* што калі будзе добрая кніга то да назвы адразу прывыкнеца (Я. Скрыган).

193. Прачытайце сказы. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары і рас-стаўляючы, дзе патрэбна, знакі прыпынку. Патлумачце пунктуацыйнае афармленне запісаных сказаў і напісанне слоў з устаўленымі літарамі.

1. Сн..гі ад..шлі і сплылі ледаходы^{сп} з..млю ажывіла пара веснавая (М. Дукса). 2. Яшчэ с..юдзянела зорнымі начамі яшчэ белыя сн..гі дымілі над чорнымі асфальтавымі дарогамі ды ўсё час..ей на-качвала на чалавека радасць і павес..лелымі вачыма гля..еў ён вакол сябе і позірк сам падымаўся ўгару да высокіх лё..кіх аблачын між якіх сл..піла вочы белае сонца (В. Гігевіч). 3. Час..ей сонца п..чэ некалькі гадзін запар а потым у лічаныя хвіліны пахмурнее і калі не пачынаецца дождж дык вецер ужо не дае забыцца на хуткае набліжэн..е восені^{сп} (А. Камісарова). 4. Як матылькі вакол кветак трапяталі лісточкі асінак ледзь чутна шапацелі маладыя бярозкі а высокія сосны нібы супакойвалі іх (У. Федасеенка). 5. За дзень [Засінец] сходзіць два-тры разы на баравіны нацягае грыбоў столькі што жонка не можа даць ім рады яны сушацца і на сподзе печы і на чарэні* на нізках каля цёплага коміна (І. Капыловіч). 6. Родным не стаў мне гора.. шчасце маё і радасць там дзе матулін падворак (І. Карэнда). 7. Па ні..кіх размытых паводкай берагах затока зарасла сінімі касачамі з вады вытыркаліся жо..тыя збаночки і красаваліся белыя ліліі (У. Гніламедаў). 8. Ішла ноч зоры мі..целі ў сінім небе а калі выплываў з-за воблака месяц яны бляднелі (В. Мікуліч).

194. Прачытайце. Зрабіце пераклад тэксту на беларускую мову, расстаўце, дзе неабходна, знакі прыпынку. Назавіце складаныя сказы з рознымі відамі сувязі частак. Запішыце 3 складаныя сказы гэтага тыпу, ужыўшы фразеалагізм *на сёмым небе*.

В современной разговорной речи нередко можно встретить выражение «быть на седьмом небе» означающее крайнюю степень восторга счастья радости и никто из нас вероятно не задумывается над его первоначальным смыслом. Точно так же употребляя привычное с детства слово «небеса» мало кто обращает внимание на то что оно представляет собой форму множественного числа от слова «небо». Никому не приходит в голову удивиться почему небо вдруг представляется множественным. Между тем вопрос этот вовсе не праздный в далёком прошлом названное выражение понималось не в переносном смысле как сейчас а совершенно буквально. Люди верили в то что существует несколько лежащих одно над другим небес язык же сохранил для нас эти свидетельства (В. Евсюков).

Падбярыце назву да беларускамоўнага тэксту.

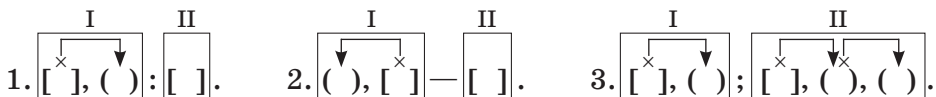
195. Прачытайце выказванне Я. Сіпакова пра жыццё.

Жыццё — гэта ланцуг горных хрыбтоў. Ты, узбіраючыся на самую высокую гару, думаеш: хрыбет апошні; а на самай справе гэта ўсяго толькі адзін з многіх і многіх, што вырастуць перад табою неўзабаве.

Выкажыце сваю думку наконт сэнсу жыцця.

Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Пабудуйце сказы аб сэнсе жыцця па схемах:

196. Прачытайце тэкст, вызначце яго асноўную думку. Патлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Робячы чалавеку зло, мы вінаватыя перад ім да таго часу, пакуль ён пра гэта памятае, але адчуваем сябе вінаватымі, пакуль памятаем пра гэты ўчынак самі. **Зло — грэх, але калі перад Богам мы замольваем свае грахі малітвамі, то на зямным судзе памяць — адзіны судзя і адзіная мера віны.** Прычыніце чалавеку боль, а потым двойчы зрабіце яму дабро — ён даруе вам, але, пакуль будзе памятаць пра прычынены боль, вы будзеце перад ім вінаватыя (А. Бадак).

Пабудуйце схему выдзеленага сказа.

Напішыце сачыненне-разважанне на тэму «Маё жыццё — маё сумленне», ужываючы складаныя сказы з рознымі відамі сувязі частак.

197. Прачытайце тэкст. Падбярыце загаловак у адпаведнасці з тэмай.

Калі вы *пачуеце* што нехта паедзе смажыць шашлык не верце шашлык не смажыцца а запякаецца. Менавіта ў гэтым адрозненне прыгатавання шашлыка ад іншых спосабаў апрацоўкі мяса. Чалавек які спрабаваў зрабіць шашлык на *адкрытым* агні толькі знеслаўляўся мяса ці напалову згарала ці захаваўшы знешні выгляд заставалася сырым усярэдзіне. **Жар вуглёў!** Нічога іншага для радасці пікніка яшчэ не прыдуманна. Можна запячы мяса ў фользе ў рукаве для *запякання* на скаварадзе але так выдатна як гэта было б на шампурах на мангале з дымком не атрымаецца. Можа, гэта пайшло са старажытных часоў. Але гэта — між іншым.

Добрае мяса не патрабуе нічога, акрамя добрых *вуглёў*. Можна выкарыстоўваць марынады, якія лёгка засвойваюцца (напрыклад, гранатавы сок або кіслае малако). А для тлустага мяса некаторыя

разбаўляюць воцат з простаі вадой. Цыбулі не шкадуйце чым яе будзе больш тым смачнейшы будзе шашлык. Некаторыя гурманы для надзвычайнага паху дабаўляюць ажгон, або індыйскі кмен. Пры жаданні можна пакласці свежую зеляніну. Пакіньце мяса з прыправамі не на гадзіну ці дзве, а на двое-трое сутак, каб духмяны сок ператварыў будучы шашлык у шэдэўр, пасля якога, як кажуць, пальчыкі абліжаш (*Паводле А. Камароўскага*).

Выпішыце складаныя сказы з рознымі відамі сувязі частак, расстаўляючы, дзе трэба, знакі прыпынку.

- Растлумачце напісанне выдзеленых слоў.
 - Назавіце прыслоўе і прыметнік, ужытыя ў форме вышэйшай ступені параўнання.
- Раскрыйце значэнні слоў *пікнік, шашлык, мангал, гурман*. Карыстаючыся слоўнікамі, высветліце іх паходжанне.

Практ.
197–1

198. Выканайце інтэрактыўнае заданне «Знакі прыпынку паміж часткамі складаных сказаў з рознымі відамі сувязі».

Практ.
197–2

§ 15. Знакі прыпынку ў канструкцыях з чужой мовай

199. Прачытайце. Якім спосабам перададзена чужая мова? Назавіце іншы спосаб перадачы чужой мовы. Пабудуйце схемы канструкцый з простаі мовай, выкарыстоўваючы літары **П (п)** для абазначэння простаі мовы, **А (а)** — для абазначэння слоў аўтара.

§ 14–1

I. 1. Сястра глянула на Галіну Адамаўну. Той хацелася крыкнуць: «Не трэба! Не выходзь!» (*І. Шамякін*). **2.** «Чаму і завошта?» — пыталася яна [Сцепаніда] ў сябе, не знаходзячы, аднак, адказу, і думкі яе ішлі далей, у глыб перажытага (*В. Быкаў*). **3.** «Мама, купі мне гэтую кніжку!» — амаль патрабуе малая (*В. Шніп*). **4.** «Дарога, вандроўка — самае лепшае лякарства ад усякіх напасцей», — зазначае сам сабе Лабановіч і сам сабе ціха ўсміхаецца (*Я. Колас*). **5.** «Стой, брат! — прыпыніў я самога сябе. — Аглух ты сёння, ці што?» (*Я. Брыль*). **6.** «Я рад, пан Савіч, што вы разумееце, — узрадаваўся Грот. — Не, мы не жорсткія. Мы мяккія і добрыя» (*І. Шамякін*). **7.** «Бывай жа, родная засень і родная хата, — думае ён, — і ты, маці, не глядзі так трывожна ўслед» (*М. Стральцоў*).

§ 0–15

II. 1. Аляксандр падаў руку:
— Добры дзень!